

I

МАРСЕЛЬ. ПРИБУТТЯ

Двадцять четвертого лютого 1815 року спостережник на Нотр-Дам де ла Гард¹ дав знак, що наближається трищогловий корабель «Фараон», який пливе зі Смирни, Трієста і Неаполя.

Портовий лоцман звичаєм одразу ж відбув з гавані і, поминувши замок Іф, пристав до корабля між мисом Моржіон й островом Ріон.

Як це зазвичай трапляється, майданчик форту Св. Йоанна миттю заповнився цікавим людом, бо ж у Марселі прибуття корабля — подія щоразу значна, надто коли корабель цей, як-от «Фараон», збудовано, оснащено й завантажено на корабельнях стародавньої Фокеї², а належить він місцевому судновикові.

Тим часом корабель наближався. Він безпечно пройшов протоку, що її колись утворило виверження вулкана між островами Каласарень і Жарос, обігнув Помег і надпливав під трьома вітрилами — марселем, клівером і контрбізанню, проте сунув він помалу-малу й сумно, так що цікаві, мимоволі передчуваючи лихо, запитували себе, що б таке могло трапитися на його борту. Втім, ті, хто тямив у мореплаванні, гадали, що коли щось і сталося, то не з самим кораблем, бо він ішов, як належить судну, керованому вправною рукою: якір ось-ось мав вирватися з ключи, отоси були відчеплені, а поруч з лоцманом, який ладнався завести «Фараон» вузьким входом у гавань Марселя, стояв юнак, меткий і бистроокий, який наглядав за кожним рухом корабля і повторював усі команди лоцмана.

Несвідома тривога, що ширяла над юрбою, надто зачепила за душу одного з глядачів на майдані, тож він не міг дочекатися, коли корабель увійде в порт.

¹ Храм, розташований на найвищій точці Марселя. Будувався понад шість століть — з 1214-го по 1864-й р. (*Тут і далі примітки перекладача.*)

² Марсель був заснований вихідцями з малоазійського міста Фокеї наприкінці VII ст. до Р. Х. Звістку про це подає, зокрема, старогрецький географ Страбон (Географія. Кн. IV, 4).

Чоловік стрибнув у човен і наказав гребти назустріч «Фараонові», з яким і зрівнявся навпроти затоки Резерв.

Побачивши цю людину, молодий моряк полишив лоцмана і, тримаючи у руці капелюха, став біля борту.

Це був юнак років вісімнадцяти-двадцяти, міцний, стрункий, з красивими чорними очима і смоляно-чорним волоссям; увесь його вигляд дихав спокоєм і рішучістю, що вирізняють людей, які змалку звикли дивитись у вічі небезпеці.

— Е! Та це ви, Дантесе! — крикнув чоловік у човні. — Що сталося і чому на вашому кораблі панує така гнітюча атмосфера?

— Велике нещастя, пане Моррелю! — відказав юнак. — Велике нещастя, а надто для мене: у Чівітавекк'ї ми втратили нашого доброго капітана Леклера.

— А вантаж? — нагострив язика судновик.

— Прибув цілісінький, пане Моррелю, і, як на мене, з цього погляду ви будете задоволені... А от бідолашний капітан Леклер...

— Що ж з ним трапилося? — запитав судновик, зовні виказуючи полегкість. — Що сталося з нашим славним капітаном?

— Він помер.

— Чи не впав, бува, за борт?

— Ні, пане, підхопив менінгіт і скінчив своє життя у жахливих муках.

Потім, обернувшись до екіпажу, хлопець загорланів:

— Агов! Стати по місцях! До швартування приготуватися!

Екіпаж послухав. Вісім чи десять матросів, із яких він складався, миттю кинулися врзнібіч: хто до шкотів, хто до брасів, хто до фалів, хто до клівер-ніралів, хто до гітовів.

Молодий моряк глянув одним оком на те, як усі заметушилися, і, помітивши, що команда виконується, знову повернувся до свого співрозмовника.

— То як сталася пригода? — запитав судновик, вертаючись до перерваної розмови.

— Ой, леле, звалилось усе як грім на голову. Спершу капітан Леклер довгенько розмовляв з комендантом порту, а тоді сам не свій відплив з Неаполя; за день його напала лихоманка, а три дні по тому він умер... Ми його поховали, як у нас водиться, і тепер шкіпер наш опочиває біля острова Дель-Джилльо, загорнутий у полотно з матроської койки, маючи ядро 36-го калібру під ногами і ядро у головах. Його вдові ми привезли почесний хрест і шпагу. Це ж треба, — докинув юнак з трагічною посмішкою, — десять років провоював з англійцями, а помер, як усі — в ліжку!

— Гай-гай, нема ради, Едмоне! — мовив судновик, який, схоже, дедалі більше заспокоювався. — Всі ми смертні, і треба, щоби старі поступалися місцем молодим, — коли ж ні, все би спинилось. А що з вантажем, як ви кажете...

— Усе гаразд, пане Моррелю, я вам ручаюсь. І, як на мене, ви передешевите, коли заробите на цьому двадцять п'ять тисяч франків.

Відтак, зауваживши, що судно «Фараон» поминає круглу вежу, він вигукнув:

— На марса-гітови! На клівер і бізань! Повзаєте, як сонні мухи!..

Наказ, однак, був виконаний майже з такою ж швидкістю, що й на військовому судні.

— Віддати шкот! Вітрила на гітови!

Вслід за останньою командою всі вітрила впали, і далі корабель посунув ледь помітно, рухаючись тільки за інерцією.

— А зараз, може, підійметеся, пане Моррелю, — сказав Дантес, помічаючи, як нетерпеливиться судновик. — Онде з каюти виходить і пан Данглар, ваш бухгалтер. Він з'ясує вам усе, про що ви лише його попросите. А мені треба закотвичитись і подбати про жалобний вигляд корабля.

Вдруге запрошувати судновика не довелося.

Чоловік схопив линву, кинуту Дантесом, і зі спритністю, що їй позаздрив би перший-ліпший моряк, подерся по сходях, позабраних в опуклий борт корабля, тим часом як Дантес повернувся на своє колишнє місце, поступаючись розмовою тому, кого він назвав Дангларом, який, вийшовши з каюти, справді поспішив назустріч Моррелеві.

Це був чоловік років двадцяти п'яти чи двадцяти шести, на вигляд досить похмурий, для зверхників — підлиза, для підлеглих — кат із катів. За це, ще більш ніж за титул бухгалтера, завжди осоружний матросам, команда настільки ж його недолюбувала, наскільки любила Дантеса.

— Гаразд, пане Моррелю, — мовив Данглар, — про наше лихо ви чули, еге ж?

— Таки чув! Ще б пак! Бідолашний капітан Леклер! Славний і гречний був чоловік!

— А головне — чудовий моряк, який зістарів між небом і водою, такою і має бути людина, що їй довірено заступати інтереси такої великої фірми, як «Моррель і Син», — відказав Данглар.

— Мені здається, — мовив судновик, видивляючи очі за Дантесом, котрий саме вибирав місце для стоянки, — що для того, аби тямити свою справу, і таким старим моряком, як ви кажете, бути не обов'язково. Он наш друг Едмон так добре справляється, що йому, як на мене, без потреби чийсь поради.

— Атож, — відказав Данглар, кинувши на Дантеса недовірливий погляд, у якому блиснула ненависть, — атож, молодість і самовпевненість. Тільки-но помер капітан, як він перейняв на себе провід, ні з ким не порадившись, і змусив нас згаяти півтора дня біля острова Ельба замість плисти просто до Марселя.

— Прийнявши владу над командою, — зауважив судновик, — хлопець виконав свій обов'язок як помічника капітана, а ось змарнувати півтора дня біля Ельби — це вже він стрілив дурницю, хіба що треба було щось направити на судні.

— Корабель чувся як оце ми з вами, пане Моррелю, а ці півтора дня змарновано через забганку, щоби задля розваги зійти на берег, та й годі.

— Дантесе! — кинув судновик, звертаючись до юнака. — Ходіть-но сюди.

— Даруйте, пане добродію, — відказав Дантес, — за хвилинку я до ваших послуг.

Відтак, звертаючись до екіпажу, скомандував:

— Кинути якір!

Його наказ одразу ж було виконано, і ланцюг з гуркотом поповз у воду. Дантес залишався на своєму посту, хай і на пару з лоцманом, доки не завершено і цей останній маневр. А тоді закричав:

— Майву приспустити до половини, прапор спустити, реї скрижувати!

— Ось бачите, — сказав Данглар, — уже уявляє себе капітаном, їй-богу.

— Але ж він і є капітаном, — відповів судновик.

— Воно-то так, однак ви і ваш компаньйон, пане Моррелю, на це згоди не давали.

— На бога, чого ж нам не залишити його капітаном? — сказав судновик. — Він і справді молодий, але, здається, на своєму місці і на справі знається нівроку.

Дангларове обличчя спохмурніло.

— Вибачте, пане Моррелю, — мовив Дантес, підходячи, — корабель на якорі, і я до ваших послуг. Здається, ви мене кликали?

Данглар поступився на крок назад.

— Хотів оце вас запитати, чому ви заходили на острів Ельба?

— Я й сам не знаю. Я виконував останню волю капітана Леклера. Помираючи, він наказав мені доправити пакет маршалаві Бертрану.

— То ви його бачили, Едмоне?

— Кого?

— Маршала.

— Звісно.

Моррель озирнувся і відвів Дантеса вбік.

— А як там імператор? — запитав він жваво.

— Слава Богу, якщо очі мене не змілили.

— Невже ви і самого імператора бачили?

— Він увійшов до маршала, коли я саме був у того.

— І ви з ним розмовляли?

— Радше він зі мною, пане, — кинув Дантес, посміхаючись.

— Що ж він вам казав?

— Розпитував про корабель, про те, коли він відпливає до Марселя, яким курсом ітиме і що везе на борту. Гадаю, що, якби корабель був порожній і належав мені, то він охоче б його купив; але я сказав йому, що лише заступаю місце капітана і що корабель належить торговому дому «Моррель і Син». «А, знаю, — мовив він, — Моррель — судновик від роду до роду, а коли я стояв у Валансі, то в моєму полку служив якийсь Моррель».

— Таки так, чорт забирай! — скрикнув радісно судновик. — Це був Полікар Моррель, мій дядько, який дослужився до капітана. Дантесе, ви скажете моєму дядькові, що імператор згадав про нього, і побачите, як старий буркотун зайдеться плачем. Ну, ну, — правив судновик, дружньо плескаючи молодого

моряка по плечу, — ви добре зробили, Дантесе, що виконали наказ капітана Леклера і зупинилися біля Ельби; хоча, якщо хто пронюхає, що ви доправили пакет маршалові й розмовляли з імператором, то це може вас виславити.

— І як же це мене виславить? — відказав Дантес. — Я навіть не знаю, що було в пакеті, а питаю мене імператор про те, чим міг би поцікавитися в кожного стрічного. Але перепрошую, приїхали карантинний чиновник і митник.

— Ідіть, ідіть, дорогий мій!

Юнак пішов, і тієї ж миті підскочив Данглар.

— Ну як? — спитав бухгалтер. — Здається, він казав вам, що мав досить підстав, аби зайти в Портоферрайо¹?

— Ще й яких, дорогий Дангларе!

— А! Тим краще, — відповів той. — Щоразу боляче дивитися, коли товариш не додержує свого обов'язку.

— Свого Дантес додержав, і проти цього не заперечиш, — кинув судновик. — Це капітан Леклер наказав йому зайти на Ельбу.

— До речі, коли вже згадали капітана Леклера: він віддав вам його листа?

— Хто?

— Дантес.

— Мені? Ні. Отже, у нього був лист?

— Гадаю, що, крім пакета, капітан дав йому ще й якогось листа.

— Про який пакет ви говорите, Дангларе?

— Про той-таки, що його Дантес доправив у Портоферрайо.

— Звідки ви взяли, що Дантес віз у Портоферрайо пакет?

Данглар зашарівся.

— Я саме йшов коридором, а двері в капітанову каюту були прочинені, тож я і побачив, як він віддає Дантесові пакета й листа.

— Він мені нічого не казав, але якщо у нього є лист, то він мені його передасть.

Данглар на хвилюку замислився.

— Коли так, пане Моррелю, то, прошу вас, не говоріть про це Дантесові. Певно, я щось наплутав.

Цієї миті молодий моряк повернувся. Данглар знову відійшов.

— Ну що, дорогий Дантесе, ви звільнилися? — запитав судновик.

— Атож, пане Моррелю.

— Ви швидко упоралися!

— Та так, передав митникам список наших товарів, а з порту, як і вимагає припис, прислали з лоцманом людину, якій я і передав наші папери.

— То вам тут нічого більше робити?

Дантес хутко озирнувся.

— Еге ж, усе гаразд, — сказав він.

— А чи не проти ви у нас пообідати?

¹ Містечко на острові Ельба. Засноване 1548 року Козімо I Медічі.

— Даруйте, пане Моррелю, але найперше мені треба навідатися до батька. Та хай там як, а я дякую вам, що ви виявили мені таку честь...

— Слушно, Дантесе, слушно. Знаю, що ви — чудовий син.

— А мій батько? — спитав юнак, дещо вагаючись. — Чи не знаєте ви, бува, як він масться?

— Гадаю, що добре, дорогий Едмоне, хоча я його не бачив.

— Отим то й ба, сидить собі невідходно у своїй комірчині.

— Принаймні це доводить, що поки вас не було, йому всього вистачало.

Дантес посміхнувся.

— Батько мій — людина горда, і якби навіть йому потрібно було все, то в цьому світі він якщо би й попросив у кого допомоги, то хіба у Господа Бога.

— Гаразд, навідавшись до батька, ви, сподіваюся, прийдете до нас?

— Ще раз даруйте мені, пане Моррелю, але мені треба ще перевідати декого, до кого душа моя прихилиється не менше.

— Авжеж! Я й забув, що є серед каталонців та, котра чекає вас так само нетерпляче, як і ваш батько, — красуня Мерседес.

Дантес посміхнувся.

— Он воно що! — правив далі судновик. — До мене нарешті дійшло, чому вона тричі приходила довідуватися, що нового чутно про «Фараона». Чорт його бери, Едмоне, вам можна позаздрити, коханку ви знайшли нівроку!

— Ніяка вона мені не коханка, — серйозно сказав моряк, — вона моя наречена.

— Іноді це одне і те ж, — засміявся судновик.

— Не для нас, пане, — відрубав Дантес.

— Добре, Едмоне, я вас більше не затримую. Ви так добре облагодили мої справи, що у вільну годину я дозволю вам обгородувати ваші. Може, вам потрібні гроші?

— Ні, пане, дякую. Я привіз із собою всю платню за час плавання, тобто майже за три місяці.

— У дбалості вам, Едмоне, не відмовиш.

— Як не як, пане Моррелю, а я маю бідного батька.

— Так, так, я знаю, що ви хороший син. Ідіть до свого тата. У мене теж є син, і я би зловився, якби хто після тримісячної відлуки перебивав йому побачитися зі мною.

— То ви дозволите? — мовив юнак, кланяючись.

— Ідіть, якщо вам більше нічого мені сказати.

— Ніби нічого.

— А хіба капітан Леклер, умираючи, не давав вам листа до мене?

— Йому було не до писання, та ви нагадали мені, що я проситиму вас відпустити мене у двотижневу відпустку.

— Одружуватиметься?

— Спершу одружимося, а тоді з'їздимо до Парижа.

— Гаразд, гаразд. Часу у вас досить, тижнів шість ми будемо розвантажуватись, а в море вийдемо не раніше, як місяців за три... Але за три місяці ви повинні бути тут, — правив далі судновик, плескаючи молодого моряка по плечі. — Не попливе ж «Фараон» без свого капітана.

— Без свого капітана! — вигукнув Дантес, і очі його радісно заблищали. — Кажіть обережніше, пане Моррелю, а що коли ви наразі справидали найпотаємніші сподіванки моєї душі. Ви хочете призначити мене капітаном «Фараона»?

— Якби я був один, дорогий мій Дантесе, то простягнув би вам руку і мовив: «Справу вирішено!» Але у мене є компаньйон, а ви знаєте італійське прислів'я: «Chi ha compagno ha padrone»¹. Втім, половину справи зроблено, бо з двох голосів один уже належить вам. А коли ви дозволите дістати мені другий, то я вже зроблю все, що змога.

— О пане Моррелю! — вигукнув юнак зі сльозами на очах, схопивши чоловіка за руки, — дякую вам від імені батька і Мерседес.

— Гаразд, гаразд, Едмоне, є ж для чесних людей Бог на небі, чорт забирай! Навідайтеся до батька, зайдіть до Мерседес, а тоді приходьте до мене.

— Ви не хочете, щоб я відвіз вас на берег?

— Ні, дякую. Я залишуся тут і попередивляюся рахунки на пару з Дангларом. Як він, чи не завдавав, бува, якої невігоди під час плавання?

— Це залежно від того, що ви маєте на увазі, пане. Щоби він був щирим приятелем, то ні. Мені здається, він незлюбив мене, відколи одного разу, посварившись із ним, я з дурного розуму запропонував йому зупинитися хвилин на десять біля острова Монте-Крісто, щоб вирішити нашу суперечку. Звісно, я утнув дурницю, запропонувавши йому таке, тож він розважливо вчинив, відмовившись. А коли ви питаєте, щоби довідатися, чи тямить він у бухгалтерії, то нічого про нього поганого не можна сказати, і ви, мабуть, будете задоволені ним.

— А скажіть-но, Дантесе, — запитав судновик, — якби ви були капітаном «Фараона», залишили б ви охотою у себе Данглара чи ні?

— Хай мені судилося бути капітаном або помічником, пане Моррелю, але я завжди матиму велику пошану до тих осіб, на яких здаються мої господарі.

— Одначе, Дантесе. Ви всіма сторонами славний хлопчина. А тепер ідіть, бо, бачу, ви — як на жару.

— То я у відпустці?

— Ідіть, кажу ж вам.

— Ви дозволите мені взяти вашого човна?

— Беріть.

— До побачення, пане Моррелю. Тисячу разів вам дякую.

— До побачення, Едмоне. Час добрий!

Молодий моряк зістрибнув у човен, умостився на носі і наказав гребти до вулиці Каннеб'єр. Двоє матросів налягли на весла, і човен помчав якнайшвидше,

¹ «Хто має кумпана, той має пана» (*im.*).

ухиляючись од сили-силенної інших човнів, які захаращували вузький прохід, що провадив між двома рядами кораблів від входу в порт до Орлеанської набережної.

Судновик з посмішкою назирав за хлопцем до самого берега, бачив, як той вистрибнув на бруківку набережної і зник у строкатій юрбі, яка з п'ятої ранку до дев'ятої вечора наповнює знамениту вулицю Каннеб'єр, якою сучасні фокейці так чванькуються, що найсерйозніше говорять, зі своєрідною, лише їм притаманною вимовою: «Якби Парижу вулицю Каннеб'єр, то він би був маленьким Марселем».

Озирнувшись, судновик уздрів за своєю спиною Данглара, який, здавалося, чекав на його накази, а насправді, як і він, проводив очима молодого моряка.

Втім, якщо йдеться про вирази двох пар очей, які наглядали за однією людиною, то були вони далекі, як небо від землі.

II

БАТЬКО І СИН

Поки Данглар, натхнений ненавистю, намагається обмовити свого побратима перед судновиком, ходімо за Дантесом, який, пройшовши суціль проспект Каннеб'єр, поминув вулицю Ноайль, увійшов до невеликого будинку лівобіч Мельянських алей, вибіг темними сходами на п'ятий поверх і, тримаючись однією рукою за балюсу, а другу притискаючи до б'ючого серця, зупинився перед прочиненими дверима, через які можна було озирнути всю комірчину.

У цій комірчині жив його батько.

Звістка про прибуття «Фараона» не дійшла ще до старого, який, стеребившись на стілець, тремтячою рукою поправляв красолі і ломиноси, що позапліталися, деручись догори, на ґратниці його віконця. Раптом хтось обхопив його ззаду, і він почув знайомий голос:

— Батьку, любий тату!

Старий скрикнув і обернувся. Побачивши сина, він із тремтінням кинувся йому в обійми, білий, наче крейда.

— Що з тобою, батьку? — запитав юнак занепокоєно. — Ти, бува, не хворий?

— Ні, ні, милий Едмоне, сину мій, хлопчику мій, ні! Але я не чекав тебе... от же радість, ти заскочив мене зненацька... Світе мій! Мені здається, що я вмру!

— Ну годі, батьку, це я. Кажуть же, що радість не шкодить, ось чому я так просто і ввійшов до тебе. Посміхнися, не дивись на мене божевільними очима. Я повернувся додому, і заживемо ми з тобою на всю губу.

— То й краще, хлопчику мій, — відказав старий, — але невже ми заживемо з тобою на всю губу? Ти вже не поїдеш від мене, еге ж? Розкажи ж мені про своє щастя!

— Нехай Господь дарує мені те, що я тішуся щастям, натомість цілій родині доводиться сумувати, але, Бог свідок, що я не прагнув цього щастя. Воно прийшло само собою, і мені не до снаги сумувати. Добрий капітан Леклер помер,

і, мабуть, чи не я заступлю його завдяки ласці Морреля. Розумієте, батьку? У двадцять років я буду капітаном! Сто луїдорів¹ платні і частка прибутків! Хіба міг я, бідний матрос, на це сподіватися?

— Так, сину мій, справді, — мовив старий, — тобі поталанило.

— І я хочу, щоби на перші ж гроші справили ви собі будиночок, а при ньому виросували у городчику ваші ломиноси, красолі і жимолость... Але мені казали, вам нездужається. Агов, батьку, що з вами?

— Пусте... Зараз минеться!

Сили покинули старого, і він закинувся назад.

— Як то можна? — вигукнув юнак. — Келих вина, ось що вас підбадьорить. Де у вас вино?

— Ні, дякую, не шукай, не треба, — сказав старий, намагаючись затримати сина.

— Треба, ще й як!.. Кажіть, де вино?

Він відкрив один креденець, другий, третій.

— Даремно стараєшся... — зауважив старий. — Вина нема...

— Як то нема? — вигукнув Дантес. Він перелякано дивився то на ямкуваті бліді щоки старого, то на порожні полиці. — Як нема вина? Невже ви облишилися грошей, тату?

— Нічого мені не треба, коли ти поряд, — відказав старий.

— А хіба, — пробубонів Дантес, витираючи піт з лица, — три місяці тому, коли я виїздив, то не залишав вам двісті франків?

— Так, так, Едмоне, само собою, але, їдучи, ти забув повернути невеличкий борг сусідові Кадруссу; він мені на це натякнув і сказав, що коли я за тебе не заплачу, то він піде до пана Морреля. Тож я й подумав, що це тобі зашкодить...

— Ну то й що?

— Та нічого, я заплатив.

— Але ж я заборгував Кадруссові сто сорок франків! — вигукнув Дантес.

— Атож, — пробелькотів старий.

— І ви заплатили їх із тих двохсот, які я вам залишив?

Старий кивнув головою.

— І жили цілих три місяці на шістдесят франків? — прошепотів юнак.

— Ти й сам знаєш, мені багато не треба, — відказав старий.

— Господи! Вибачайте мені, — простогнав Едмон, кидаючись на коліна перед батьком.

— Що ти надумав?

— Ви мені душу розбили.

— Облиш, — сказав старий з усмішкою, — ти вдома, забудьмо минуле. Наразі усе добре.

¹ Старовинна золота монета. Насправді в часи, про які розповідає автор, Франція перейшла на монети франкової системи (з 1803 року), і луїдор поступився місцем монеті під назвою наполеондор вартістю 20 франків.

— Так, я вдома, — сказав юнак, — і повернувся я з найкращими сподіваннями і з якою-такою грошвою... Ось, тату, беріть, беріть і зараз же пошліть щось купити.

І він висипав на стіл жменю золотих, п'ять або шість п'ятифранкових монет і всілякий дріб'язок.

Обличчя старого Дантеса заясніло.

— Чиє це? — запитав він.

— Та моє... твоє, наше! Беріть, накупіть харчів, грошей не шкодуйте, завтра я ще принесу.

— Чекай, вгамуйся трохи, — сказав старий, посміхаючись. — З дозволу твого я тратитиму гроші помірковано; якщо накуплю багато зараз, то люди можуть подумати, що мені довелося для цього чекати твого повернення.

— Робіть, як собі знаєте, але перш за все візьми якусь служницю. Я не хочу, щоб ви жили у самотині. Там, у трюмі, у мене в скриньці є контрабандова кава і чудовий тютюн; завтра ви їх матимете. Але тихше! Хтось іде.

— Це, певно, Кадрусс. Дізнався, що ти приїхав, і, звісно, вирішив тебе привітати з нагоди щасливого повернення.

— Хіба? Оце ще уста, які говорять одне, а серце тим часом думає інше, — прошепотів Едмон. — Але хай там як, він наш сусід і колись став нам у пригоді! Тож приймемо його щиро.

І справді, не встиг Едмон домовити, вже збившись на шепотіння, як у рамках дверей окреслилася чорна бородата голова Кадрусса. Це був чоловік років двадцяти п'яти чи двадцяти шести; в руці він тримав шматок сукна, що його як справний кравець збирався перетворити на закату котрогось із каптанів.

— Е-е! Нарешті ти приїхав, Едмоне! — мовив він із виразним марсельським акцентом, широко посміхаючись, аж виступили всі його зуби, білі, наче слонівка.

— Як бачите, сусіде Кадруссе, я до ваших послуг, як завгодно, — відповідав Дантес, пнучись перебрати стриманість у силувану люб'язність.

— Красенько дякую. На щастя, мені нічого не потрібно, і навіть часом я потрібен іншим. — Дантес сіпнувся. — Я не тебе маю на увазі, хлопче. Я позичив тобі гроші, ти мені їх віддав, є такий звичай у добрих сусідів, і ми квити.

— Ніколи не розрачуєшся з тими, хто нам прислужився, — сказав Дантес. — Хай ми і віддали грошову позичку, але залишається борг вдячності.

— Навіщо про це говорити? Було діло, та улетіло. Поговоримо краще про твоє щасливе повернення, хлопче. Йду я оце в порт, аби наптити брунатного сукна, і зустрічаю свого приятеля Данглара.

«Як, ти в Марселі?» — кажу я йому.

«А проте, це так».

«А я гадав, ти в Смирні».

«Міг би бути і там, адже я достоту звідти».

«А де ж наш хлопчина Едмон?»

«Певно, що у свого батька, де ж іще», — відказав мені Данглар. От я і приїшов, — правив далі Кадрусс, — щоб почоломкатися з другом.

— Що за добра душа цей Кадрусс, як він нас любить! — мовив старий.

— Звісно, люблю, а ще поважаю, бо чесні люди зустрічаються нечасто... Але ти, мабуть, озолотився, друже? — правив кравець, скоса глянувши на купку золота і срібла, що її Дантес виклав на стіл.

Юнак помітив, як у чорних сусідових очицях раптом спалахнув вогник заздрості.

— Це не мої гроші, — кинув хлопець недбало. — Я сказав батькові, мовляв, боюся, що, поки мене не було, ти перебивався з хліба на воду, а батько повернувся і, щоби заспокоїти мене, висипав на стіл усе, що було у нього в гаманці. Сховайте гроші, тату, десь у скарбничку, хіба що, може, вони потрібні сусідові, в такому разі він може ними скористатися.

— Ні, друже мій, — сказав Кадрусс, — мені нічого не потрібно; хвалити Бога, хто робить лемеші, той їсть книші. Бережи свої грошенята, їх забагато не буває. А втім, я вдячний тобі за пропозицію не менше, ніж якби на неї пристав.

— Я запропонував це від щирого серця, — мовив Дантес.

— Не сумніваюсь. Отже, ти на близькій стопі з Моррелем, підлизю?

— Пан Моррель завжди був дуже добрий до мене, — відповів Дантес.

— У такому разі даремно ти відмовився від обіду.

— Як відмовився від обіду? — запитав старий Дантес. — Він що, запрошував тебе на обід?

— Еге ж, батьку, — відповів Дантес і посміхнувся, помітивши, як вразила старого честь, учинена його синові.

— А чому ж ти відмовився, сину? — спитав старий.

— Щоби швидше прийти до вас, тату, — відказав юнак. — Мені не терпілося побачитися з вами.

— Моррель, напевно, образився, — правив Кадрусс, — а коли лучиш у капітани, судновикові не слід суперечити.

— Я йому пояснив, чому відмовився, і, сподіваюся, він мене зрозумів.

— Ет, щоб стати капітаном, треба трохи полизати лапки хазяям.

— Я сподіваюся, що стану капітаном і без цього, — відповів Дантес.

— То й краще, то й краще! Це потішить усіх старих твоїх друзів. А там, за фортом Святого Миколая, я знаю ще декого, кому це припаде до душі.

— Мерседес? — запитав старий.

— Так, батьку, — сказав Дантес. — І тепер, коли я вас побачив, коли знаю, що ви чувствуете добре і що у вас є все, що вам потрібно, я прошу вас дозволити мені навідатися в Каталани¹.

— Іди, сину мій, іди, — відповідав старий Дантес, — і хай благословить тебе Господь дружиною, як благословив мене сином.

— Дружиною?! — сказав Кадрусс. — Пнетесь ви, як жаба до гусяти; здається мені, що вона нібито ще не дружина!

— Ні ще, але, найпевніш, до цього недалеко, — відказав Едмон.

¹ Район Марселя, розташований край моря. Своєю назвою місцина завдячує рибакам-каталонцям, які оселилися тут у закинутому шпиталі в XVII ст.

— Та дарма, дарма, — сказав Кадрусс, — ти добре зробив, що поспішився з приїздом.

— Це ще чому?

— Бо Мерседес — красуня, а красуням залицальників не бракує. Ще ж надто цій: вони коло неї дюжинами упадають.

— Справді? — сказав Дантес з посмішкою, у якій прозирала легенька тінь занепокоєння.

— Так, так, — продовжував Кадрусс, — і до того ж, женихи завидні. Але, сам розумієш, ти невдовзі будеш капітаном, отож боятися, що тобі відмовлять, не варто.

— Хочеш сказати, — підхопив Дантес з посмішкою, яка ледь прикривала його занепокоєння, — це означає, що якби я не став капітаном...

— Можливо, можливо... — пробурмотів Кадрусс.

— Ну, — мовив юнак, — я кращої думки, ніж ви, про жінок узагалі і про Мерседес зокрема, і переконаний, що, чи буду я капітаном чи ні, вона збереже мені вірність.

— То й краще, — сказав Кадрусс, — то й краще! Коли одружуєшся, одне, що тобі потрібно, — це довіра. Та дарма, друже, я це тобі кажу! Не гайнуй часу, іди, скажи їй, що приїхав, і звірся зі своїми надіями.

— Іду, — відповів Едмон.

Він поцілував батька, кивнув Кадруссові й вийшов.

Кадрусс ще трохи посидів у старого, а тоді, попрощавшись із ним, і собі вийшов, аби присмалитися до Данглара, який чекав його на розі вулиці Сенак.

— Ну, що? — запитав Данглар. — Бачив його?

— Я його здихався, — відказав Кадрусс.

— А він розказував тобі, що сподівається стати капітаном?

— Хлопець говорить про це так, ніби він уже капітанує.

— Та невже?! — здивувався Данглар. — Як на мене, сунеться він поперед батька в пекло!

— Моррель йому, видимо, пообіцяв...

— Тож-бо він такий веселий!..

— Тим-то парубок тримається так задержувато; уже запропонував мені свої послуги, наче якийсь вельможець; казав, що може позичити мені грошей, — теж мені банкір.

— І ти відмовився?

— Ще б пак. Хоча, зрештою, міг би у нього і визичити, бо не хто інший, як я, позичив йому перші грошенята, що їх він помацав у своєму житті. Та наразі панові Дантесу інші вже ні до чого: невдовзі він буде капітаном!

— Ну, Дантес іще не капітан!

— Сказати правду, добре було би, якби він ним і не став, — правив Кадрусс, — інакше з ним і не поговориш.

— Варто нам захотіти, — мовив Данглар, — і лишиться він собі звичайнісіньким моряком, як і тепер, або й, чого доброго, ще гірше.

ГРАФ МОНТЕ-КРИСТО: СКРОМНА ПРИНАДА ПАЛІМПСЕСТА

Післямова

Хтозна, чи здогадувався автор славетних «Трьох мушкетерів», збираючись списати на папері звичайнісіньку, здавалося б, історію людської помсти, що йому судилося створити воістину епохальний твір, якому поки що не знайшлося рівних у світовій культурі, вже не казати про всілякі згадки, наслідування тощо.

Справді, що такого особливого в долі чоботаря Франсуа Піко, нібито звинуваченого у злочині, що його він не скоював? У добу Наполеона, і не тільки, таких горопах було хоч греблю гати. Охочих поласувати на майно успішнішого сусіда, а то і його дружину, чи, як казали визнавці вічно живого вчення, «експропріювати експропріаторів», ніколи не бракувало. Цей диявол спокуси не дримає, ладен заволодіти людською душею, надто ж, коли хтось, кого ти — чомусь — вважав нижчим за себе (принаймні не вищим), раптом доскакує якогось успіху, фінансового чи життєвого...

Так воно трапилось і з народженим у Німі, на півдні Франції, бідним молодиком, якому, в розпал неймовірної історичної метаморфози, що щедро переписувала життєписи, пощастило заручитися з гарненькою панянкою. Коли тебе переповнюють почуття, хіба кожному дано опанувати бурю, що бурхає у серці? Собі на лихо той Піко 1807 року виповів щасливу новину знайомому шинкареві на ймення Мат'єо Луппіан. Це й поклало початок його злигодням, усієї закономірності яких одразу юнак не годен був збагнути, та й неவிпадково: надто вже вірив він у людську чесність і щирість намірів. Недаремно кажуть мудрі баски, заздрісник помічає в інших те, чого нема, і не бачить в самому собі того, що є, бо ж косо дивиться. Як і в романі французького автора, шинкар з двома своїми поплічниками — Соларі й Шобаром — виказав на хлопця в поліцію, заявивши, що той нібито англійський агент, який шпигує на користь Англії. Надворі саме була Континентальна блокада, і, звісно, цей виказ правив щонайменше за щось на кшталт червоної шмати для поліціантів, які і під той час не гребували позитивною статистикою, тож недовго думавши, вони схопили хлопця і запроторили у фортецю Фенестрелле на італійсько-французькому кордоні. Сиділи в цій фортеці, до слова, відомий філософ Жозеф де Местр та італійський кардинал Бартоломео Пакка. Можливо, саме він (в усякому разі якийсь прелат) і став Дюма за першообраз абата Фаріа. Через сім років з-за тюремних мурів на волю вийшов уже не юнак, а зрілий чоловік, якому на той час стукнуло 34 роки. Та було ще щось, що виніс він із фортеці, крім своєї теперішньої похмурої вдачі, — це таємниця великих скарбів, яку довірив йому панотець, і шалене жадання помсти. Набравшись біди й заволодівши неабиякими ресурсами, Піко поклав мститися своїм кривдникам і, звісно, мав на це щонайменше вагомі причини.

Його наречена — звали її Маргарита Вігору — років два с'як-так сумувала, а тоді вийшла заміж за того ж таки Луппіана, котрий і далі тримає заклад, хіба

що тепер миршавий шинок у Німі перетворився на ресторан на Італійських бульварах у столиці. Назвавшись Жозефом Люше, Піко вернув до Парижа, та ще не знаючи, з ким йому слід сквитуватися, змушений був одягти сутану і під іменем абата Бальдіні податися до Риму, де, як він гадав, жив його друг Антуан Аллю. Зрештою, відкритися йому Піко не наважився і вигадав історію про те, як опинившись у в'язниці замка Окуф у Неаполі, познайомився з нещасним хлопцем, який весь час нарікав на те, що його оклепали. Він-то, мовляв, і попросив панотця дізнатися, хто ж був причиною його лиха. За допомогу священник пообіцяв Аллю перстень вартістю в 50 тисяч франків, який він отримав від товариша своїм нещастям. Аллю не надто відмагався і виклав абатові Бальдіні все як на сповіді. Діставши перстень, негідник продав його за 60 тисяч франків і, вбивши ювеліра, зник разом з дружиною, прихопивши всі гроші. Дізнавшись, хто його оббрехав, Піко вирушає до Парижа і, знайшовши ресторан Луппіана, куди час від часу навідуються й інші наклепники, наймається туди під ім'ям Просперо. Нарешті, по десяти роках йому випадає нагода звести порахунки з одним зі своїх кривдників — з ножом у серці на Мості Мистецтв знаходять мертвим Шобара, а при ньому промовисту записку «Номер перший». Далі прийшла черга Соларі переставитися на той світ, щоправда, він помер від отрути, і до труни його була прикріплена записка: «Номер другий». Звісно, найжорстокіше Піко помстився самому Луппіанові. Спершу якийсь маркіз згвалтував дочку Луппіана й Маргарити. Такий собі облудник пообіцяв одружитися, та напередодні весілля стало відомо, що ніякий він не маркіз, а звичайнісінький збіглий каторжник. Так дочка Луппіана стала коханкою офіціанта Просперо. Згодом спалахнув і згорів ущент і сам ресторан, а сина Луппіана втягнули у злочинську зграю, тоді заарештували і кинули за ґрати на 20 років. Це переповнило чашу страждань, з якої вже пригубила його мати, і згорьована Маргарита Луппіан померла. Та й самому Луппіанові вже недовго лишалося топтати ряст — якимось натягнувши маску на обличчя, Піко підстеріг свого кривдника, коли той брів аляями Тюільрі, розказав йому історію зрадженого ним юнака і твердою рукою увігнав ножа йому в серце... Втім, цього разу доля, досі прихильна до нього, підставила йому ногу — помстившись, Франсуа Піко йшов геть парком, аж тут на нього наскочив незнайомиць і, оглушивши, відніс у якийсь підвал. Це був Аллю, що здогадався: абат Бальдіні й офіціант Просперо — це одна й та сама людина. Жадібний Аллю намагався випитати у Піко, де той сховав свої скарби, але Піко мовчав як німий. Тоді мерзотник Аллю вбив свого бранця і втік до Англії...

Тут життя і роман відбігають одне одного, і хоча існує одне «але» — вся ця історія вийшла наяв, коли сам Аллю був на Божій дорозі і розказав про все священнику, що його сповідав, і коли той надіслав цей запис до поліції, його за кілька років знайшов історик Жак Поше, оприлюднивши у 5-му томі «Спогадів з архіву Паризької поліції, здатних прислужитися історії моралі і поліції від доби Людовика XIV до наших днів» (*Mémoires tirés des archives de la police de Paris, pour servir à l'histoire de la morale et de la police, depuis Louis XIV jusqu'à nos jours, 1838*) — проте об'єднує їх набагато більше, і це, в першу чергу, трагедія зрадженої й скривдженої людини, що прагне відновити справедливість, а, по суті, лише множить нещастя цього світу.

У поліційних «Спогадах» — проста, нехитра бувальщина, у Дюма — розлога епопея, приправлена різноманітними деталями, вправлена в рамці французької, ба — світової історії, з натяками, з алюзіями, тонке павутиння ходів і перипетій сюжету, плетиво, де кожному знаходиться своє місце, де кожна інтрига виринає слухної миті, ніби зав'язуючи свій вузлик, розв'язувати який випадає читачеві; оця, до слова, багатшаровість частенько збиває з пантелику, згадаймо бодай його «Графиню де Монсоро», кінця якої не спроможен передбачити навіть найпроникливіший знавець романістики: раз по раз роль трікстера, чи то пак спритника, бере на себе королівський блазень, але чи це його роль?.. Якщо годі зв'язати все у природній спосіб, під рукою завжди зілля, субстанції й трунки, звідкись виникають печери, і з сусідньої келії тобі простягає руку незнайомий друг.

Кажуть, що нерідко Дюма збирав до купи все те, що йому давали безліч найманих писарчуків, — через це в його романах панує такий безлад, такий рейвах. Чи ми знаємо? Але водночас у цій шарпанині «Монте-Крісто» криється якийсь невловимий психологізм, за жагою надмірної діяльності ховається просте бажання віднайти втрачену рівновагу, знайти душевний рай, ухопитися за якусь соломку у прірві відчаю й зневіри... А може, так лише здається, і його герой діє впевнено й розважливо, як той-таки реальний Піко, орудує ближніми, наче фігурами на шахівниці, а сам пробивається вперед, мов хоробрий пішаниця, щоб пережити якусь свою метаморфозу просвітління.

Великий французький романіст змушує читача самотужки вилущувати характер і постать великого месника, як він сам колись вилущував це зерня свого роману з простенького оповіданнячка в поліційних хроніках — «історія ця сама по собі була просто безглуздом. Та схожа вона була на мушлю, всередині якої ховається перлина. Перлина безформна, необроблена, яка не має ще жодної цінності, — коротше кажучи, перлина, що їй був потрібен ювелір...» — писав він про це згодом. Читач теж не завжди встигає за тим, як автор пускає у вільне плавання вже закінчену грань, як нанизує перлини на шворку внутрішньої логіки — йому досить, що він мимоволі, мало-помалу вже прихилився до героя, якого доля кидає у вир випробувань. Він знає: той хай там що впливе, зросте на силах, знайде своє щастя, бо ж він, наче той самотній вітрильник, який опинився в бурхливому морі, приб'ється врешті до якогось берега!

Можливо, тут той рідкісний випадок, коли автор, хай і неявно, кладе за наріжний камінь розвиток характеру, а сюжетні оздобы змушує його наздоганяти. У цій-от широті вдачі Монте-Крісто, певно, основна інтрига роману і його «родзинка»: ніколи не знаєш, як він поведеться наступної миті, чого запрагне його вибаглива душа, навіть помста не є провідним мотивом, який ним порушає, — він то готовий некорисливо допомогти, то сповнений зворушливого співчуття, навіть — так і дивися — зглянеться на деяких зі своїх ворогів, як-от Кадрусс, якого він, схоже, лише хоче зайвий раз підвести на спокусу, припускаючи, що той (чом би й ні?) духовно переродився, і в глибині душі десь розчарований, що той і далі йде шляхом у прірву. Він ніби весь час підноситься над оточенням, над світом, відчуваючи, що йому несила змінити людську натуру і закони, за якими живе суспільство; а проте в діях його, в його думках і помислах ніби вчувається заклик: щоб щось міняти, починати слід з себе, я спробував, а тепер спробуйте-но ви!..

Ігор Андрущенко

ЗМІСТ

I. Марсель. Прибуття	5
II. Батько і син	12
III. Каталани	17
IV. Змова.	25
V. Обід з нагоди заручин	30
VI. Заступник королівського прокурора	40
VII. Допит	48
VIII. Замок Іф	56
IX. Вечір дня з нагоди заручин	64
X. Покоїк у Тюільрі	69
XI. Корсиканський людожер	76
XII. Батько й син.	82
XIII. Сто днів.	87
XIV. В'язень скажений і в'язень божевільний	94
XV. Номер 34 і номер 27	103
XVI. Вчений італієць	116
XVII. Камера абата	124
XVIII. Скарби абата Фаріа.	138
XIX. Третій напад.	147
XX. Цвинтар замку Іф	155
XXI. Острів Тібулен	158
XXII. Контрабандисти	167
XXIII. Острів Монте-Крісто.	173
XXIV. Засліплення	179
XXV. Незнайомець	186
XXVI. Заїзд «Біля мосту над Гаром»	191
XXVII. Оповідка	200
XXVIII. В'язничні списки	211
XXIX. Торговий дім Морреля	216
XXX. П'яте вересня	226
XXXI. Італія. Синдбад-мореплавець.	238
XXXII. Пробудок	257
XXXIII. Римські розбійники	261
XXXIV. Примара	286
XXXV. La mazzolata.	305
XXXVI. Карнавал у Римі	316
XXXVII. Катакомби Сан-Себастьян	330
XXXVIII. Зустріч.	343
XXXIX. Гості	348

XL. Сніданок	365
XL. Знайомство	375
XLII. Пан Бертуччо	386
XLIII. Будинок в Отейлі	390
XLIV. Вендета	395
XLV. Кривавий дощ	413
XLVI. Необмежений кредит	421
XLVII. Пара сивих у яблуках	431
XLVIII. Філософія	440
XLIX. Гайде	448
L. Родина Моррелів	452
LI. Пірам і Тісба	459
LII. Токсикологія	467
LIII. Роберт-диявол	480
LIV. Біржова гра	492
LV. Майор Кавальканті	500
LVI. Андреа Кавальканті	509
LVII. Загін, засіяний люцерною	518
LVIII. Пан Нуартъ де Вільфор	526
LIX. Заповіт	532
LX. Телеграф	539
LXI. Спосіб садівника позбутися сонь, які ласували його персиками	547
LXII. Привиди	555
LXIII. Обід	562
LXIV. Жебрак	570
LXV. Сімейна сцена	578
LXVI. Шлюбні плани	586
LXVII. Кабінет королівського прокурора	594
LXVIII. Запрошення	602
LXIX. Розвідування	609
LXX. Літній бал	618
LXXI. Хліб і сіль	626
LXXII. Маркіза де Сен-Меран	629
LXXIII. Обіцянка	639
LXXIV. Гробівець родини Вільфорів	661
LXXV. Протокол	668
LXXVI. Успіхи Кавальканті-сина	677
LXXVII. Гайде	686
LXXVIII. Нам пишуть з Яніни	703
LXXIX. Лимонад	717
LXXX. Звинувачення	727
LXXXI. Домівка колишнього пекаря	731

LXXXII. Зламувач	746
LXXXIII. Десниця Господня	757
LXXXIV. Бошан	762
LXXXV. Мандрівка	767
LXXXVI. Суд	776
LXXXVII. Виклик	787
LXXXVIII. Образа	792
LXXXIX. Ніч	800
XC. Дуель	806
XCI. Мати і син	816
XCII. Самогубство	821
XCIII. Валентина	828
XCIV. Зізнання	833
XCV. Банкір і його донька	843
XCVI. Шлюбна угода	850
XCVII. Дорога до Бельгії	859
XCVIII. Заїзд «Дзвін і пляшка».	864
XCIX. Закон	874
C. Видиво	882
CI. Локуста	887
CII. Валентина	891
CIII. Максиміліан	896
CIV. Підпис Данглара	903
CV. Цвинтар Пер-Лашез	912
CVI. Дільба	923
CVII. Яма з Левами	935
CVIII. Суддя	941
CIX. Сесія	948
CX. Акт обвинувачення	953
CXI. Спокута	959
CXII. Від'їзд	966
CXIII. Минуле	975
CXIV. Пеппіно	985
CXV. Список страв Луїджі Вампи	994
CXVI. Пробачення	1000
CXVII. П'яте жовтня	1005
Граф Монте-Крісто: скромна принада палімпсеста. <i>Ігор Андрущенко</i>	1017